

Cesta za dobrodružstvím

12. 5. 2013 | aktualizace: 12. 5. 2013 11:50

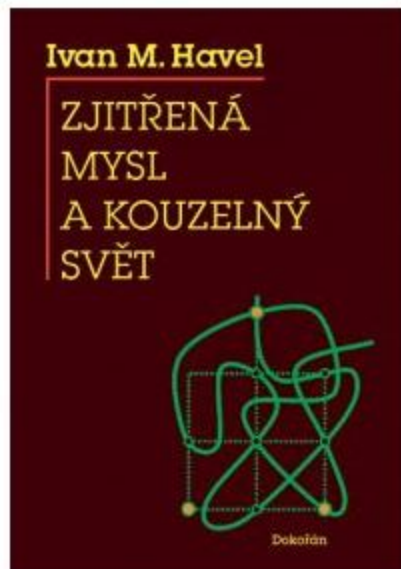
O knižním souboru vědeckých esejů Ivana M. Havla

Viktor Šlajchrt

Článek

Diskuse a Reakce

Kořeny moderních evropských věd tkví v gnostickém substrátu, z něž počátkem našeho letopočtu vzešla všemožná tajná učení, tradovaná po další staletí jen mezi zasvěcenci. Snad i proto si kontinentální věda dlouho potrpěla na nepřístupnost. Když pak začal její rozvoj více záviset na zájmu veřejnosti, objevili se popularizátoři coby tlumočníci odborné nesrozumitelnosti, vědci však na ně zhusta pohlížejí s despektem. Vstřícnější postoj k publiku se vyvinul v zemích, kde se pěstovala vědecká esejistika. Uvolněný, čtivý, osobně laděný útvar eseje tlumočnická nepotřebuje, vědec v něm může oslovit zvědavější čtenáře přímo. U nás se ovšem za Rakouska, první

republiky i během následujícího půl století totalit tento žánr příliš nerozvinul.

Osobitost byla podezřelá, přednost měly kolektivní programy.

Více se ke slovu eseje dostávají teprve v posledních dvou desetiletích. V oblasti přírodních věd je průkopníkem zejména časopis *Vesmír*, k jehož vizitkám patří od října 1990 úvodní sloupky šéfredaktora Ivana M. Havla. Ty pak vždy po několika letech vycházejí v knižních souborech. Do prvního svazku *Otevřené oči a zvednuté obočí* z roku 1998 shrnul autor sloupky z let 1990–1996, v roce 2005 následoval svazek *Zvednuté obočí a zjitřená mysl* pokrývající roky 1996–2003 a letos vychází *Zjitřená mysl a kouzelný svět* s texty, které ve *Vesmíru* vyšly mezi březnem 2003 a únorem 2011.

Podivuhodné výpravy

V časopise jsou Havlovy texty ústrojnou součástí každého čísla. Stálí čtenáři je vnímají jako seriál, který jim nabízí nové podněty k přemýšlení, a pokud někdo otevře *Vesmír* jen náhodou, zjistí hned na první stránce, jak je časopis vyladěn a jaké nároky na čtenáře klade. V knižní podobě vstupují sloupky do jiného kontextu. Zbaveny funkce úvodníků, propojují se pomocí důmyslného rejstříku a odkazů v poznámkovém aparátu ve svébytný celek. Stávají se kapitolami, které na sebe sice navazují jen volně, vnitřně jsou však pevně svázány osobností autora, jeho rozhledem, temperamentem, názory i postoji. Z toho vychází také výběr témat. Úvahy těkají mezi mikrosvětlem a makrosvětlem, chvíli se soustředí na čísla nebo jazyk, vzápětí přejdou k etice či estetice, dotknou se nejnovějších technických vynálezů, pozdrží se u nejstarších mýtů, prozkoumají záludnosti lidské paměti a nahlédnou i do říše zvířat, rostlin či nerostů. Jejich pevným podložím však zůstává životní empirie.

Když si Havel v názvu jedné kapitoly položí dráždívou otázku „Budeme nesmrtelní?“, začne u své elektronické pošty, pozastaví se nad tím, jak obludně se mu v archivu počítače nakupila, a napadne ho, že i po smrti zůstane každý den jeho života dokumentován řadou e-mailů. Lze si představit, že si počítače budoucnosti podle nich dokonale osvojí osobní styl myšlení každého uživatele a v jeho duchu budou moci nadále komunikovat se světem jako digitálně nesmrtelní dvojníci. Celý život člověka bude po smrti elektronicky přístupný, a to navěky. Chceme to? Co ochrana osobnosti? Co nebezpečí všelijakých manipulací? Dokážou se virtuální avataři svobodně rozhodovat?

Styl vyjadřování je přes veškerou barvitost přesný, osnovy naopak uvolněné. Kapitoly obvykle začínají slibnou expozicí, která čtenáře rychle uvede do nějaké nevšední situace, následují peripetie, v nichž si učenost a zdravý rozum navzájem kladou všemožné léčky, a v závěru jde hlavně o to, jak z naznačené problematiky elegantně vybruslit. Mnohé kapitoly končí otazníkem.

Zatímco v odborných textech bývá autor svrchovanou autoritou, u Havla se jedná spíš o beletristickou autostylizaci, která ve prospěch literární působivosti vykazuje též pochybnosti a notnou dávku sebeironie. Žánr eseje se tu přibližuje fejetonu, ba někdy anekdotě. Možná by se dalo také hovořit o memoárově laděném deníku, jehož pisatel propátrává tajuplnou říši vnímání, poznání a myšlení, jednak v obecné rovině, jednak sám na sobě. Knihu lze dokonce číst i jako svérázný pikareskní román, v němž se hrdina-vypravěč s lehce šibalským úsměvem toulá světem vědy od dobrodružství k dobrodružství.

Havel pozorně sleduje, čím věda žije na počátku třetího tisíciletí, ale sám jako by tak trochu náležel jiným časům. Není modernistickým antihrdinou, ale postavou v zásadě starosvětskou, kterou zdobí smysl pro míru, pro čest i pro humor, požitkářská záliba v hmotných i duchovních darech života a vnímavost k umění i přírodním krásám. Blíží se archetypu učenice viktoriánských časů, jakého nalézáme v mnoha podobách třeba ve verneovkách. S takovým průvodcem se dobře putuje.

Víc, než tušíme

Havlova kniha nabízí ucelený, složitě strukturovaný, nicméně celkem přehledný obraz světa. Její autor není strohým redukcionistou, obhlíží naopak nejširší horizonty, vnímá celek a umí smířovat rozpory. V eseji Věci, které se o sebe starají se kupříkladu zamýšlí nad obrázky nehostinných krajín na jiných planetách, připomene nejistoty biologů i filozofů ohledně toho, co je vlastně živé a co neživé, zastaví se u teorie buněčných membrán jako podmínky života, odtud přejde k nejobecnějšímu pojetí interakcí a skončí u kybernetiky. Poznatky podněcují hru obraznosti. „Metafory jsou prostě všude a je jich víc, než tušíme,“ píše na jiném místě.

Svěží je také jeho jazyková hravost. Už v první kapitole poukazuje na napětí, jaké v souvislosti s vědou vzniká mezi nevinným slůvkem *hrát si* a zlověstnějším *zahrávat si*, a v následujících textech si někdy sám s pojednávanými jevy pohrává, jindy zahrává. Důvěřovat můžeme jeho úsudku i široké obeznamenosti s problematikou, to však neznamená, že sem tam nepřeshlápne i za přísně vymezené hranice, v nichž se moderní věda opevnila. Tím samozřejmě občas popudí zaryté scientisty. Připomeňme, že Český klub skeptiků Sisyfos udělil v roce 2006 časopisu Vesmír anticenu Bludný balvan „za mimořádně zdařilou propagaci nevědeckého myšlení“. Konkrétně šlo o to, že Vesmír nezavrhl jakési zařízení na vysoušení zdí, které sice bylo prokazatelně účinné, nedalo se však zjistit, na jakém fyzikálním principu funguje.

V jistém směru se Ivan M. Havel ze světa moderní vědy vsutku vyděluje. Nectí příliš její autoritativnost ani zkostnatělé konvence a ve svých úvahách je někdy snad až bezelstně tolerantní. Ví totiž, jak se v minulosti proměňovala paradigmata „vědeckého světového názoru“, a nehodlá se příliš spoléhat na jistoty této chvíle. Když cituje výrok brněnského filozofa Josefa Šafaříka, že „věda nás nefascinuje pravdou, ale mocí“, dodává, že by si přál, aby vědecká společnost jednou dozrála k tomu, že ji bude pravda fascinovat víc než moc. Jistě nemá na mysli její držitelství, ale vytrvalou cestu za poznáním, jakou podniká i ve své knize.

Ivan M. Havel: Zjitřená mysl a kouzelný svět

Dokořán, 312 stran